УДК 82: 81'25
https://doi.org/10.31548/philolog2021.03.057

МЕТАФОРИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОМЕОПАТИЧНОЇ СИРОВИНИ: ЗІСТАВНИЙ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ І АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

О. О. КУРБАЛЬ-ГРАНОВСЬКА, аспірантка,
Київський національний лінгвістичний університет
E-mail: kurbal.granovskaya@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-2635-4689

Анотація. *Стаття присвячена проблемі багаторівневого – когнітивно-концептуального, перекладацького і зіставного аналізу метафоричних номінацій-композитів українською і англійською мовами на позначення гомеопатичної сировини.* ***Наукова новизна*** *дослідження зумовлена спробою поєднання усталених моделей перекладацького аналізу з сучасними методами когнітивно-концептуального аналізу.* ***Актуальність*** *дослідження зумовлена відсутністю у лінгвістиці наукових праць з обґрунтування принципів укладання перекладних (двомовних і багатомовних) словників метафоричної термінології.* ***Мета статті*** *– розробка інтегративної моделі зіставного і перекладацького аналізу термінів-композитів з метафоричним компонентом. Для реалізації поставленої мети у статті використовуються низка* ***методів аналізу:*** *модель перекладацького аналізу, базована на еталонному наборі ознак, специфічних для терміноелементів мови української і англійської мов, у поєднання з елементами семантичної та денотативної моделей; методи концептуальної інтеграції і когнітивно-ономасіологічної реконструкції, що дозволяють експлікувати зв'язок ономасіологічної структури метафоричного терміну із структурою знань про позначене.*

Результати дослідження свідчать про значну розбіжність міжмовних метафоричних композитів-синонімів у наборі концептуальних, денотативних і семантичних ознак. Ізоморфізм виявляється лише на рівні Домену-референту (належність живій істоті), субдомену-денотату (частина тіла) і імплікованої семи «компаративність», що зумовлює процес метафоричної номінації. Зважаючи на це, доцільним під час складання перекладних словників гомеопатичної термінології із метафоричним компонентом є поєднання принципів укладання термінологічного, перекладного і тлумачного словника з елементами енциклопедичного словника. Аналогічний інтегративний принцип має бути покладений, на нашу думку, і в основу будь-якого іншого перекладного словника термінів-метафор.

Ключові слова: *метафорична термінологія, композит, гомеопатія, переклад, когнітивно-концептуальний, перекладний термінологічний словник.*

Актуальність дослідження. Витоки медичної термінології тісно пов'язані з грецькими і латинськими запозиченнями, що, у свою чергу, увібрали у себе значну кількість грецьких словотворчих елементів. Втім, у медичних терміносистемах різних мов, в тому числі українській і англійській, певну частину становлять народні назви захворювань, рослин і лікарських засобів, що пов’язані з особливостями світосприйняття дійсності у різних лінгвокультурах і функціонують як синонімічні дуплети терміноелементів грецького і латинського походження. Такі слова можуть становити перекладацьку проблему, оскільки у їхній внутрішній формі зафіксований код іншої мови, універсум іншої культури, відмінні реалії навколишньої дійсності і культурного буття, що різним чином концептуалізується й категоризується різними етносами.

Значна частина таких термінів представлена словами і композитами у терміносистемі сучасної гомеопатії, які використовуються на позначення гомеопатичної рослинної сировини. Найбільший інтерес для зіставного і перекладацького аналізу становлять, у цьому зв’язку, гомеопатичні терміни з метафоричним компонентом.

Для перекладацького аналізу таких термінів найбільш прийнятним, на нашу думку, є комбіноване використання трьох моделей перекладу, що застосовуються у перекладацькій практиці – модель з мовою-посередником з елементами семантичної і денотативної моделей – у ракурсі діяльнісного підходу до перекладу як міжкультурної взаємодії. Водночас, для встановлення набору денотованих ознак позначеної рослини, що тією чи іншою мірою мають відтворюватися у перекладі, важливим є когнітивний аналіз метафоричних номінацій, що також становить одну з попередніх ланок перекладацького аналізу терміноелементів.

Отже, наукова новизна дослідження зумовлена спробою виопрацювання моделі зіставного і пов’язаного з ним перекладацького аналізу метафорично-базованої частини

© О. О. Курбаль-Грановська

гомеопатичної термінології на основі поєднання усталених моделей перекладацького аналізу з сучасними методами когнітивно-концептуального аналізу. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю у лінгвістиці наукових праць з обґрунтування принципів укладання перекладних (двомовних і багатомовних) словників метафоричної термінології – з огляду на те, що розробка таких принципів є певним внеском у розвиток сучасної перекладної лексикографії.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічне підґрунтя цього наукового дослідження включає: 1) лінгвістичні праці, присвячені аналізові медичної термінології, складовою якої є терміносистема гомеопатії; 2) наявні у сучасному перекладознавстві моделі перекладацького аналізу; 3) ті сучасні підходи до когнітивно-концептуального аналізу, що в найбільшій мірі узгоджуються із завданнями аналізу обраних одиниць.

В українському термінознавстві проблемою медичної термінології, в тому числі в аспекті укладання термінологічних словників займаються такі науковці, як Н.В. Боцман [1], Вакулик [2], О. В. Рудик [6] та ін. Втім, гомеопатичні терміни, в тому числі з метафоричним компонентом, досі не вивчались в аспекті термінознавства.

Особливості перекладу гомеопатичних терміноелементів становлять одне з теоретичних і практичних завдань не лише термінознавства, але й перекладної лексикографії, що зумовлює необхідність залучення до теоретико-методологічних засад нашого дослідження моделей перекладацького процесу, що можуть бути застосовані під час відбору і обробки лексикографічного матеріалу – англійських і українських гомеопатичних метафоричних термінів.

Серед найпоширеніших у сучасному перекладознавстві моделей перекладу визначаються денотативно-ситуаційна [3; 5], що залучає аналіз денотату (референту) ситуації, що стоїть за фрагментом перекладу, фокусуючись на ізоморфних і аломорфних для лінгвокультур мови оригіналу і перекладу предметів, явищ і взаємозв'язків між ними. Втім така модель може лише частково використовуватися для аналізу терміноелементів, оскільки потребує залучення одиниць, що денотують ситуацію, тобто текстів або, принаймні, висловлень. У такому разі, використання моделі можливе за умовою попереднього когнітивно-концептуального аналізу терміносполук з їхнім розгортанням у пропозиційні моделі, покладені в основу номінації. Ті ж самі застереження стосується і трансформаційної моделі, що ґрунтується на структурних закономірностях перетворення однієї синтаксичної структури на іншу на підставі виявлення у мові тексту оригіналу і перекладу ядерних і похідних від них поверхневих структур [8]. Орієнтованими на текст або дискурс є комунікативні або дискурсивні моделі перекладу, що також зумовлює їхню недостатню придатність до аналізу нашого матеріалу.

Для перекладацького аналізу терміноелементів найбільш «зручним» є, на наш погляд, поєднання елементів семантичної моделі з моделлю перекладу з використанням мови-посередника. Семантична модель передбачає компонентний аналіз семантики терміну і відтворення встановлених семантичних компонентів у перекладному варіанті, що існує у трьох варіантах [9, с. 1-13]: компонентний аналіз із виявленням всіх семантичних компонентів слова, прототипно-семантичний, що фокусується на перекладі ядра або периферії значення, і сценарно-семантичний підхід, що залучає до аналізу контекстуальні чинники конотативного значення перекладних слів.

З прототипно-семантичним варіантом семантичної моделі перекладу найтісніше корелює, на наш погляд, модель перекладу із залученням еталонного набору універсальних ознак, які частково наявні в мові оригіналу і в мові перекладу (тобто використання еталону порівняння – tertium comparationis). Така модель враховує два типи змін або «зсувов»: зміну рівня, коли граматичне значення у мові перекладу, на відміну від мови оригіналу виражається лексично; та зміна категорії: структурні, класу (трансформація однієї частини мови на іншу), рангу (слово перекладається словосполученням або реченням, і, навпаки) та внутрішньосистемні: наприклад, перетворення однини у множину, означеності на неозначеність тощо.

У свою чергу, оскільки еталонний набір ознак, передбачений такою перекладацькою моделлю, є своєрідним мисленнєвим конструктом, інваріантом, внутрішньою програмою мовлення, у якій задіяно «предметно-образний код людини» [10, с. 448], зазначена модель з високим ступенем вірогідності корелюватиме, на наш погляд, з сучасними методами когнітивно-концептуального аналізу, в тому числі застосованим щодо дослідження метафоричних номінативних структур, які, власне, і дозволяють ідентифікувати зазначений предметно-образний код, до того ж, з урахуванням його лінгвокультурних відмінностей.

Мета статті – запропонувати інтегративну модель зіставного і перекладацького аналізу термінів-композитів з метафоричним компонентом.

Матеріал і методи дослідження. З огляду на теоретико-методологічну базу і мету цього

дослідження, основними методами, що дозволяють досягти цієї мети, є метод перекладацького аналізу з використанням моделі, базованої на еталонному наборі ознак, специфічних для терміноелементів мови української і англійської мов, у поєднання з елементами прототипно-семантичного варіанту семантичної моделі і денотативної моделі. У свою чергу, сукупність денотатів, їх прототипного семантичного втілення у проекції на лінгвокультурні відмінності зіставлених терміноелементів встановлюється у статті за допомогою методів концептуальної інтеграції і когнітивно-ономасіологічної реконструкції, що дозволяє експлікувати зв'язок ономасіологічної структури метафоричного терміну із структурою знань про позначене.

Метод моделювання концептуального блендінга, запропонований М. Тернером і Ж. Фоконье [10], залучає поняття ментальних просторів, що у сукупності утворюють мережу концептуальної інтеграції.

Теорія блендінга оперує трьома типами ментальних просторів: вихідний простір (input space), спільний простір (generic space) і простір бленда (blending space). В процесі блендінга визначаються мінімум два вихідних простори джерела і мети (source-input space 1 and target — input space 2), однак існують також множинні бленди, т. е. максимальну кількість вихідних просторів не обмежена. Наступний тип ментального простору - родовий простір (generic space - GS), який містить набір елементів, спільних для всіх вихідних просторів і відповідає за проекцію елементів між ними. І, нарешті, третій тип ментального простору – простір бленда (blending space - BS), що одночасно пов'язаний з вихідними і родовим просторами із створенням нових зв'язків між елементами, нової емергентної структури.

У вітчизняній лінгвістиці когнітивний аналіз композитів здійснюється переважно із застосування когнітивно-ономасіологічного підходу , у відповідності до якого концептуальні мережі, які структурують значення мовних та мовленнєвих знаків, формуються базисними пропозиціональними схемами (БПС), які мають найвищий рівень узагальнення та представляють первісні поняттєві категорії та реляції між ними [4]. Основними оперативними одиницями такого аналізу є концептуальні домени, що фігурують у внутрішній формі слова, субдомени, промінантні ознаки (з найбільшим ступенем представленості у внутрішній формі композитів), номінативні моделі, що визначаються у межах доменів і утворюються на основі буттєвих, акціональних, посесивних, ідентифікаційних та компаративних пропозиційних схем, що зумовлюють специфіку метонімічної і метафоричної номінації.

Матеріалом аналізу слугує український і англійський відповідники номенклатурного терміну *Sanguinaria canadensis*. Обмеженість матеріалу одним терміном з його міжмовними синонімічними варіантами пояснюється завданнями створення моделі зіставно-перекладацького аналізу терміноелементу з метафоричним компонентом на основі інтеграції низки когнітивно-концептуальних і перекладацьких методів.

Результати. Використання моделі перекладацького аналізу, що ґрунтується інваріантному еталоні порівняння, дозволило виокремити в англійському терміні-композиті *bloodroot* такий еталонний набір ознак, як: частина рослини, рідина, живий організм, кров, компаративність (виглядати як). Залучення елементів інформативної моделі перекладацького аналізу, пов’язаною з реконструкцією процесу номінації і визначенням базисної мотиваційної ознаки із врахуванням соціокультурної і енциклопедичної інформації, дозволяє доєднати до набору ознак ще дві: каузація і наявність пошкодження (оскільки корінь виділяють червону рідину при зрізанні, що дає рослині назву).

Виокремлюючи еталонний набір ознак, не можна не помітити, що процес їхнього визначення певною мірою збігається з когнітивно-ономасіологічним дослідженням ономасіологічної структури номінативних одиниць. В термінах когнітивної ономасіології доперекладацький аналіз композиту *bloodroot* виглядатиме таким чином: Корелятивними доменами, що висвітлюється у внутрішній формі композиту, є: РОСЛИНА і її референт ЖІВА ІСТОТА (оскільки кровити може не лише людина). Основою внутрішньої форми композиту є компаративно-квалітативна схема «ЩОСЬ (Х) виглядає як КРОВ», на підставі якої відбувається метонімічно-метафорічна номінація. Водночас, під час номінації на більш імпліцитному рівні задіяна і акціональна пропозиційна схема каузації, що також є ознакою, яка асоціює домени Рослина і Жива Істота: «ЩОСЬ (Х) виглядає як КРОВ» за умови / каузації пошкодження.

Найбільш поширеним українським відповідником номенклатурного терміну *Sanguinaria canadensis* буде композит (канадська) «вовча стопа», що має такий еталонний набір ознак, як: частина тіла тварини, рослина (імпл).

Корелятивними доменами, що висвітлюється у внутрішній формі композиту, є: РОСЛИНА і її референт ЧАСТИНА ТІЛА ТВАРИНИ (СОМАТИЗМ). Міжкультурна реконструкція процесу номінації на основі залучення лінгвокультурологічних пресупозицій дозволяє залучити до еталонного набору

ознаку «компаративність» (виглядати як): квітка рослини нагадує вовчу стопу, що і стало базисною мотиваційною ознакою, яка зумовлює внутрішню форму композита. Отже, основою внутрішньої форми є пропозиційна компаративно-квалітативна схема «ЩОСЬ (X) виглядає як ШОСЬ», яка зумовлює метонімічно-метафорічну номінацію. Водночас, специфіку метонімічно-метафоричної номінативнох моделі зумовлюють і дві посесивні пропозиційні схеми, оскільки у межах домену Тварина висвітлюється промінантний концепт «частина тіла тварини», а також імплікований концепт «частина рослини» (Квітка як частина рослини нагадує стопу як частину тварини).

Під час перекладацького аналізу цікаво залучити і результати іншого когнітивно-концептуального аналізу – у його найсучасніший версії концептуальної інтеграції або блендінгу.

Концептуальний блендінг, зафіксований у внутрішній формі композиту *bloodroot* є результатом взаємодії одразу чотирьох вихідних просторів «рідина» (IS 1) і «кров» (IS 2) (спільна ознака – червоний колір); «частина рослини» (IS 2) і «частина живого організму» (IS 2) (має здатність виділяти червону рідинну при пошкодженні). В результаті проекції двох концептуальних ознак (червоний колір, каузується пошкодженням) в родинний простір (GS) в просторі бленда (BS) виникає новий смисл: корінь кровить як ушкоджена частина живого організму, що і зумовлює метафорично-метонімічну номінацію.

Аналіз внутрішньої форми українського терміну-композиту на позначення *Sanguinaria canadensis* «канадська вовча стопа» виявляє концептуальну модель, де вихідними просторами, відповідно, є «частина рослини» (IS 1) і «частина тіла тварини» (IS 2). Концептуальною ознакою, що проектується у загальний простір, є зовнішня схожість форми рослини на частину тіла, позначену соматизмом стопа.

Отже, *вовча стопа* і *bloodroot* мають три спільних концептуальних ознаки – належність живій істоті, меронімічні (частина тіла – соматизм) семантичні відношення (основа метонімічного компоненту номінації) і імплікована сема «компаративність» – основа метафоричної номінації (виглядати ніби). Англійський варіант є більш еквівалентним базисному компоненту композиту-номенклатурного терміну *Sanguinaria canadensis (Sanguinaria – кривавий).* Втім, важливо зазначити, що в окремих більш регіональних українських варіантах номінації *Sanguinaria canadensis* базисна концептуальна ознака «кривавий» все ж таки зафіксована, але у поєднанні з компаративною імплікацією і найменуванням більш етноспецифічного носія атрибутивної ознаки: журавець кривавий. У цьому разі у внутрішній формі композиту водночас висвітлюються описані вище властивості кореню і зовнішній вигляд (форма) сім'янки рослини, що є схожою на дзьоб журавля.

Висновки. Результати перекладацького аналізу на основі комбінованої еталонної, денотативної і прототипно-семантичної моделі у поєднанні з методами концептуальної інтеграції і когнітивно-ономасіологічного аналізу свідчать про значну розбіжність міжмовних метафоричних композитів-синонімів у наборі концептуальних, денотативних і семантичних ознак. Ізоморфізм виявляється лише на рівні Домену-референту (належність живій істоті), субдомену-денотату (частина тіла) і імплікованої семи «компаративність», що зумовлює процес метафоричної номінації. Зважаючи на це, доцільним під час складання перекладних словників гомеопатичної термінології із метафоричним компонентом є поєднання принципів укладання термінологічного, перекладного і тлумачного словника з елементами енциклопедичного словника. Аналогічний інтегративний принцип має бути покладений, на нашу думку, і в основу будь-якого іншого перекладного словника термінів-метафор. Отже, у мінімальному вигляді стаття у перекладному англо-українському термінологічному словнику виглядатиме таким чином: bloodroot: Sanguinaria canadensis, «кривавий корінь» (пояснення внутрішньої форми), вовча стопа (пояснення внутрішньої форми), журавець кривавий (пояснення внутрішньої форми) та інші можливі синонімічні варіанти. Гомеопатична сировина, що використовується (визначення терміну із зазначенням сфери і аспектів використання позначеної ним сировини).

Список використаних джерел

1. Боцман А. В. Структурно-прагматичні та семантичні особливості фармацевтичних текстів (на матеріалі інструкцій до вживання лікарських препаратів): Дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.04. К. 2006. 403 с.

2. Вакулик І. І. Латинсько-український та українсько-латинський словник ветеринарно-медичних термінів. К. 2010. 248 с.

3. Виноградов В. В. Введение в переводоведение. Общие и лексические вопросы. М.: ИОСО РАО, 2001. 224 с.

4. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2010. Вип. 928. С. 6–20.

5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие. М. :ЭТС, 2002. 424 с.

6. Рудик О.В., Гуцол М. І. Клінічна термінологія. Словотвір: Посібник. Івано-Франківськ, 2018. 348 с.

7. Селіванова О. О. Проблема моделювання перекладацького процесу. Світ свідомості в мові. Черкаси: Ю.Чабаненко, 2012. 488 с.

8. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. М.: Наука, 1988. 215 с.

9. Kussmaul, P. Semantic Models and Translating. Target. International Journal of Translation Studies, Volume 6, Issue 1, Jan 1994. P. 1–13.

10. Turner, M., Fauconnier, G. Conceptual Integration and Formal Expression Journal of Metaphor and Symbolic Activity. Vol. 10. № 3. 1995. P. 183-204.

References

1. Botsman, A. V. (2006). Strukturno-pragmatychni ta semantychni osoblyvosti farmatsevtychnyh texstiv (na materiali instrurtsyj do vzhyvannya likars'kyh preparative) [Structural and pragmatic and semantic features of pharmaceutical texts (based on instructions for use of drugs)] . Dys. … doktora filol. Nauk: spets. 10.02.04. Kyiv. 403.

2. Vakulyk, I. I. (2010). Latynsko-ukrajinskyj ta ukrajinsko-latynskyj slovnyk veterynarno-medychnyh terminiv [Latin-Ukrainian and Ukrainian-Latin dictionary of veterinary medical terms]. Kyiv. 248.

3. Vinogradov, V. V. (2001). Vvedeniye v perevodovedeniye. Obshchiye i leksicheskiye voprosy [Introduction to Translation Studies. General and lexical questions] Moscow: IOSO RAO, 224.

4. Zhabotinskaya, S. A. Lingvokognitivnyj podhod k analizu nominativnyh protsessov [Linguocognitive approach to the analysis of nominative processes]. Visnyk Harkivskoho natsionalnogo universitetu im. V. N. Karazina. Harkiv. Vol 928, 6-20.

5. Komissarov, V. N. (2002). Sovremennoe perevodovedenie [Modern translation] Ucheb. posobie. M. : EHTS. 424.

6. Rudyk, O. V., Gutsol, M. I. (2018) Klinichna terminologya. Slovotvir: Posibnyk. [Clinical terminology. Word formation: Manual]. Ivano-Frankivsk. 348.

7. Selivanova, O. O. (2012). Problema modeliuvannia perekladatskoho protsesu. Svit svidomosti v movi. [The problem of modeling the translation process. The world of consciousness in language] Cherkasy: Yu.Chabanenko. 488.

8. Shvejtser, A. D. (1988). Teorija perevoda: Status, problem, aspekty [Translation theory: Status, problems, aspects]. Moscow : Nauka. 215.

9. Kussmaul, P. (1994). Semantic Models and Translating. Target. International Journal of Translation Studies, Volume 6, Issue 1, Jan 1994. P. 1–13.

10. Turner, M. Fauconnier, G. (1995). Conceptual Integration and Formal Expression. Journal of Metaphor and Symbolic Activity. Vol. 10. № 3. P. 183-204.

METAPHORICAL TERMINOLOGY IN UKRAINIAN AND ENGLISH IN THE DESIGNATION OF HOMEOPATHIC RAW MATERIALS: COMPARATIVE AND TRANSLATION ASPECT

O. O. Kurbal-Hranovska

Abstract. *The article deals with the problem of multilevel - cognitive-conceptual, translation and comparative analysis of the Ukrainian and English metaphorical nominations-composites designating the homeopathic raw materials. The* ***scientific novelty*** *of the study is due to its attempt to combine established models of translation analysis with modern methods of cognitive-conceptual analysis.* ***The relevance*** *of the study relies on the lack of linguistic investigations to substantiate the principles of compiling translated (bilingual and multilingual) dictionaries of metaphorical terminology. The* ***purpose*** *of the article is to develop an integrative model of comparative and translation analysis of composite terms with a metaphorical component. To achieve this goal, the article uses a number of* ***methods*** *of analysis: model of translation analysis, based on a reference set of features specific to the terminological elements of the Ukrainian and English languages, in combination with elements of semantic and denotative models; methods of conceptual integration and cognitive-onomasiological reconstruction, which specify the onomasiological structure of the metaphorical term by the structure of knowledge about its signified.*

The results of the study indicate a significant discrepancy between interlingual metaphorical composites-synonyms, identified in their conceptual, denotative and semantic facets. Isomorphism is manifested only at the level of the Referent-Domain (associated with a living being), the denotatum-subdomain (body part) and the implied seme "comparability", which determines the process of metaphorical nomination. In view of this, it is expedient when composing translation dictionaries of the metaphorically-based homeopathic terminology combine the principles of compiling a terminological, translation and explanatory dictionaries with elements of an encyclopedic dictionary. A similar integrative principle should, in our opinion, form the basis of any other translation dictionary of metaphorical terms.

Key words: *metaphorical terminology, composite, homeopathy, translation, cognitive-conceptual, translated terminological dictionary.*

© О. О. Курбаль-Грановська